

Lietuvos teritorijos išminavimas 1944–1946 metais

Paulius Japertas

Doktorantas

Vilniaus universitetas

Istorijos fakultetas

Naujosios istorijos katedra

El. paštas: paulius.japertas@if.stud.vu.lt

Santrauka. Straipsnyje analizuojamas 1944–1946 m. Lietuvos teritorijos išminavimo procesas, vykdytas pasitelkus sovietinę paramilitarinę organizaciją OSOAVIACHIM. Remiantis Lietuvos centriniame valstybės archyve ir Lietuvos ypatingajame archyve saugomais dokumentais, atskleidžiamas Lietuvos užterštumo sprogmenimis mastas bei sovietinės išminavimo politikos taikymas Lietuvos SSR. Tyrimas pirmą kartą nuosekliai rekonstruoja, kaip buvo organizuoti ir įgyvendinti išminavimo darbai, su kokiomis problemomis susidurta ir kas buvo jų priežastis: nepakankamas specialistų rengimas, priemonių stygius, vietos valdžios abejingumas, daug nelaimingų atsitikimų ir civilių aukų bei LSSR valdžios pastangos įtikti Maskvai. Specifinės LSSR sąlygos – ne kolektyvizuotas kaimas, silpna industrializacija, silpnos periferijų administracijos struktūros ir visuomenės nepasitikėjimas okupacinėmis institucijomis – sunkino standartizuotos sovietinės praktikos taikymą. Oficialiai deklaruota, kad 1945 m. pabaigoje Lietuvos teritorija „išminuota“, tačiau liko daug sprogmenų. Tyrimas papildo istoriografiją, atskleisdamas karo palikimo, militarizacijos ir saugumo dilemų sąveiką Lietuvos pokario visuomenėje, taip pat šiandien aktualias potencialias saugumo problemas.

Reikšminiai žodžiai: Lietuvos išminavimas, OSOAVIACHIM, visuomenės militarizacija, pokaris.

Explosive Ordnance Clearance in Lithuania in 1944–1946

Summary. This article investigates the process of mine clearance in Lithuania between 1944 and 1946, conducted through the Soviet paramilitary organization OSOAVIACHIM. Based on documents preserved in the Lithuanian Central State Archives and the Lithuanian Special Archives, the study reconstructs the extent of explosive contamination and the implementation of the Soviet demining policy in the Lithuanian SSR. For the first time, a systematic reconstruction is provided of how mine clearance operations were organized and executed, the challenges encountered, and their underlying causes, including insufficient training of specialists, shortages of equipment, limited engagement by local authorities, a high number of accidents and civilian casualties, and the efforts of the Lithuanian SSR authorities to align with Moscow's expectations. The specific conditions of the Lithuanian SSR, including an uncollectivized countryside, limited industrialization, weak peripheral administrative structures, and widespread public distrust of occupation institutions, complicated the application of standardized Soviet practices. Although official reports declared Lithuania 'cleared of mines' by the end of 1945, a significant number of explosives remained. The study contributes to the historiography by elucidating the interaction of wartime legacies, militarization, and security dilemmas in postwar Lithuanian society, and by highlighting security challenges that continue to hold contemporary relevance.

Keywords: demining of Lithuania, OSOAVIACHIM, militarization of society, postwar period.

Received: 15/09/2025. Accepted: 03/10/2025

Copyright © 2025 Paulius Japertas. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Įvadas

2006 m. rugpjūčio mėn. internetiniame Lietuvos žiniasklaidos naujienų sraute skaitytojai galėjo pastebėti žinutę apie netoli Pravieniškių aptiktą ir nukenksmintą Antrojo pasaulinio karo laikų prieštankinių minų lauką¹. Kitų metų balandį toks pat radinys aptiktas Viešvilės seniūnijoje². Tai, kas šiandieninėje Lietuvoje sukeltų politikų, kariškių, piliečių ir „ekspertų“ diskusijas, prieš dvidešimt metų tyliai ir be pėdsakų nuskendo informaciniame triukšme.

Kas lėmė tokią „vangią“ reakciją pirmajame mūsų amžiaus dešimtmetyje? Visų pirma, pranešimai apie aptinkamus ir išminuojamus Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų sprogmenis Lietuvoje nebuvo kas nors netikėto, naujo ar neįprasto. Tokios naujienos ypač padažnėja vykstant rudens ir pavasario žemės ūkio darbams arba prasidėjus statyboms buvusių mūšių ar kariuomenių susitelkimo rajonų vietose. Kasmet Lietuvos kariuomenės išminuotojai nukenksmina tūkstančius vienetų Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų sprogstamųjų užtaisų.

Antra priežastis – prieš dvidešimt metų karas mūsų visuomenei buvo neįdomi, toli ma ir neaktuali tema. 2022 m. vasario 24 d. visuomenės nuomonė pasikeitė kardinaliai. Karas tapo ne tik aktuali tema, bet ir prekės ženklu.

Diskusijos palietė ir minas. Ypač kai Lietuva paskelbė apie planus pasitraukti iš priešpėstinių minų naudojimą draudžiančios Otavos konvencijos ir pradėti savo prieštankinių minų gamybą.

Šiame straipsnyje bus analizuojami Lietuvos ištisinio išminavimo darbai, vykdyti 1945 m.

Siekiant tinkamai įgyvendinti šį tikslą, išsikelti uždaviniai:

- Supažindinti su SSRS išminavimo politika ir pasirengimu atlikti išminavimo darbus;
- išnagrinėti darbų eigą ir su tuo susijusias problemas.

Temos aktualumą apibrėžia Rusijos karas prieš Ukrainą, Lietuvoje vykstančios diskusijos ir priimami sprendimai. Tyrimas leis susipažinti, su kokiomis potencialiomis sausumos minų sukeltomis problemomis Lietuva gali susidurti ginkluoto konflikto atveju, o dar svarbiau – ko tikėtis jas sprendžiant. Dar netirtos temos nagrinėjimą sunkina tai, kad LSSR išminavimą ir platesnę paramilitarinę veiklą vykdžiusi „visuomeninė, savanoriška“ organizacija OSOAVIACHIM tyrinėtojų dėmesio iki šiol nėra sulaukusi³.

Pasirinktos tyrimo chronologinės ribos – 1944 m. vasaris–1946 m. vasaris. Laikotarpis apima SSRS valstybės gynyboje komiteto (toliau – SSRS VGK) sprendimo SSRS teritorijos išminavimo darbams panaudoti OSOAVIACHIM organizaciją priėmimą ir 1946 m. vasarį, kai „išminuotos“ Lietuvos teritorijoje aptiktas pirmas iki tol nerastas minų laukas.

¹ BNS, 2006.

² LR KAM, 2007.

³ OSOAVIACHIM (rus. *Осоавиахим – Общество содействия обороне, авиационному и химическому строительству*) – draugija gynybai, aviacinei ir cheminei statybai remti. SSRS savanoriška visuomeninė organizacija, veikusi 1927–1948 m.

Sovietinės Lietuvos militarizacijos arba Lietuvos ir okupacinės SSRS kariuomenės sąveikos klausimai nagrinėti Vytauto Tininio monografijoje „Prievartinė mobilizacija į Raudonąją armiją“⁴, Ingos Arlauskaitės ir Ramintos Kšanytės-Armstrong monografijoje „Okupacinė kariuomenė Lietuvoje“⁵. Sovietinių paramilitaristinių organizacijų OSOAVIACHIM, DOSARM, DOSAV, DOSFLOT, DOSAAF veikla ir jos poveikis visuomenei Lietuvos istorikų atskirai tyrinėti nebuvo. OSOAVIACHIM organizaciją ir jos įtaką formuojant SSRS jaunimą tarpukariu tyrinėjo Sethas F. Bernsteinas⁶, Williamas E. Odomas⁷. Pokarinė paramilitaristinių sovietinių organizacijų veikla nušviesta SSRS ginkluotąsias pajėgas analizavusių Harrietos Fast Scott, Williamo F. Scott⁸ ir jau minėto Williamo E. Odomo⁹ darbuose. Sociologinius organizacijų veiklos aspektus nagrinėjo Ellen Jones¹⁰ ir Erica L. Fracer¹¹. Yra ir postsovietinėse šalyse išleistų darbų, kuriuose gilinamasi į savanoriškų sukarintų draugijų veiklą¹².

Daugiau dėmesio Lietuvos teritorijoje Antrojo pasaulinio karo metu įrengtoms inžinerinėms užtvartoms ir jų likimui po karo neskirta ir karo taktinius aspektus nušvietusiuose Lietuvos istorikų darbuose: Arvydo Žardinsko 1944 m. rugpjūčio mėn. vykusio mūšio prie Vilkaviškio analizėje¹³ ir Divonio Piličiausko straipsnyje apie 1944 m. vasarą Lietuvos teritorijoje vykusią sovietų armijos puolimo operaciją „Bagrationas“¹⁴.

Užsienio istoriografija turtingesnė. Aprašytas Lenkijos¹⁵, Vokietijos¹⁶, Prancūzijos¹⁷ ir Danijos¹⁸ teritorijų išminavimas. Darbai apie Prancūzijos ir Danijos atvejus išskirtiniai tuo, jog yra skirti ne tik pačiai išminavimo problemai, bet ir kontroversiškam karo belaisvių panaudojimo išminavimo darbams klausimui.

Atliekant tyrimą daugiausia naudotasi Lietuvos valstybės centriname archyve (toliau – LCVA) ir Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA) esančiais šaltiniais. LCVA saugomame Lietuvos TSR ministrų tarybos fonde R-754 esantys dokumentai atskleidžia LSSR vadovybės sprendimus dėl išminavimo planavimo ir vykdymo, reakciją į vykstantį procesą ir jo metu kylančius nesklaidumus, bendravimą su centrine SSRS valdžia. R-848 fonde esantys dokumentai atskleidžia bendrą SSRS išminavimo politiką ir OSOAVIACHIM organizacijos vaidmenį procese, SSRS ir LSSR OSOAVIACHIM organizacijų sąveiką, pasirengimo išminuoti darbus, išminuotojų rengimo ir aprūpinimo klausimus, išminavimo eigą, rezultatus, statistiką ir t. t. Ypač reikšmingi fonde saugomi žemėlapiai ir schemas,

⁴ V. Tininis, 2014.

⁵ I. Arlauskaitė, 2007.

⁶ S. F. Bernstein, 2017.

⁷ W. E. Odom, 1973.

⁸ H. Fast Scott, W. F. Scott, 1979.

⁹ W. E. Odom, 1998.

¹⁰ E. Jones, 1985.

¹¹ E. L. Fracer, 2019.

¹² H. Ю. Иванченко, 2008.

¹³ A. Žardinskas, 2023.

¹⁴ D. Piličiauskas, 2024.

¹⁵ Z. Barszczewski, 1998.

¹⁶ W. Grempler, 2016.

¹⁷ D. Voldman, 1998.

¹⁸ R. Evans, 2018.

atskleidžiantys 1944 m. Lietuvoje susiklosčiusią situaciją, išminavimo darbų planavimą, atsakomybės tarp SSRS ginkluotųjų pajėgų ir LSSR OSOAVIACHIM pasiskirstymą ir t. t. Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto fonde R-1771 esantys išminavimo veiklą kuravusio karinio skyriaus dokumentai ne tik parodo visiems šalies gyvenimo aspektams „vadovavusios“ partijos indėlį, bet ir padeda papildyti bendrą vaizdą statistiniais duomenimis ir kitomis trūkstamomis detalėmis. Taip pat naudotasi rusiškuose ir baltarusiškuose interneto puslapiuose publikuotais straipsniais apie kitų sovietinių respublikų teritorijoje po Antrojo pasaulinio karo vykdytus išminavimo darbus.

Užminuotos teritorijos Lietuvoje: kilmė, mastas

1944 m. birželio 22 d. Sovietų Sąjungos kariuomenė pradėjo operaciją „Bagrationas“. Pralaužę vokiečių gynybą Oršos ir Vitebsko rajonuose SSRS daliniai birželio–liepos mėn. privertė priešininką atsitraukti 500–600 km į vakarus. Po 12 dienų Raudonoji armija (toliau – RA) įsiveržė į Lietuvos teritoriją. Liepos 7 d. užimta Nemenčinė ir Naujoji Vilnia, 13 d. – Vilnius, 22 d. – Panevėžys, 27 d. – Šiauliai, rugpjūčio 1 d. – Kaunas¹⁹.

Sparčiai atsitraukiantis Vermachtas neturėjo galimybių tvariai inžinerinių užtvarų sistemai įrengti. Užuoat tai darę, Vokietijos kariuomenės vienetai pavienėmis minomis, minų grupėmis ar atskirais minų laukais minavo sunaikintų tiltų apvažiavimus, siauras perėjas ar priartėjimo prie svarbesnių miestų bei gyvenviečių kelius. 25 proc. vokiečių atsitraukimo kelyje pasitaikiusių tiltų buvo sunaikinti. Visa tai turėjo trikdyti sovietų puolimą ir pridengti vokiečių atsitraukimą. Nors 77 proc. mūsų šalies į sovietinės kariuomenės rankas pateko per veržlų puolimą, Lietuvoje liko ir praėjusių kovų metu įrengtų sprogųjų užtvarų. Dalį pavoingo „paveldo“ sudarė abiejų kariavusių pusių mūsų vietoje, sunaikintuose ar apleistuose lauko bei stacionariuose sandėliuose palikta amunicija, karinė technika, nesprogę šaudmenys ir t. t.

Stabilizuoti situaciją ir sustabdyti RA veržimąsi pavyko tik 1944 m. rugpjūtį²⁰. Vermachtas užėmė gynybos liniją, įrengtą nuo Aucės (Latvija) šiaurėje iki Liubavo pietuose. Ji driekėsi per Vakarių Lietuvą, Papilę, Kuršėnus, Raseinius, Šakius, Širvintą (Rytprūsioje), Vilkaviškį. Šiame ruože vokiečiai siekė įrengti vientisą visavertę gynybos liniją, todėl buvo rengiama planinga inžinerinių užtvarų sistema su jai priklausančiais minų laukais²¹.

Linija Papilė–Liubavas frontą stabilizavo neilgam. Jis ėmė judėti, todėl atsirado ir daugiau užminuotų Lietuvos teritorijų:

1. Pikeliai, Mažeikiai, Viekšniai, Tryškiai, Kelmė.
2. Palanga, Kretinga, Kuliai, Endriejavas, Jūros upė, Tauragė.
3. Kretinga, Gargždai, Veiviržėnai, Švėkšna, Aleksandravas, Pajūris, Šešuvos upė.
4. Klaipėdos lankas.
5. Nemuno pakrantė nuo Jurbarko iki Kuršių marių.

¹⁹ *Lietuva 1940–1990*, 2007, p. 269, 273.

²⁰ Ten pat.

²¹ Характеристика засоренности территории Литовской ССР минами и боеприпасами, 1945-11-02, in: LCVA, f. R-754s, ap. 13, b. 98, l. 3.

Klaidinga manyti, kad dėl 1944–1945 m. Lietuvoje atsiradusių minų laukų kalta tik besitraukusi Vokietijos kariuomenė. Svarų indėlį čia įnešė ir RA. Štai užminuotas ruožas Pikeliai–Mažeikiai–Viekšniai–Tryškiai–Kelmė – kaip tik jos „nuopelnas“, atsiradęs atremiant arba rengiantis atremti Vermachto tankų atakas.

Abiejų kariaujančių pusių inžinerinių užtvarų įrengimo taktiką (vietas, minavimo tankį, naudojimo priemonių nomenklatūrą ir t. t.) diktavo vadovybės sumanymas, logistinio aprūpinimo realybė ir geografinė. Labiausiai užminuota Nemuno pakrantės atkarpa tarp Jurbarko ir Kuršių marių buvo ruožas nuo Tilžės iki marių pakrantės. Kadangi pats Nemunas sudarė kliūtį tankams judėti, čia daugiausia buvo įrengiami priešpėstiniai minų laukai, kuriuose minų tankis siekė apie 800 minų viename fronto kilometre. Operacinę svarbą turinčios Klaipėdos gynybai buvo įrengta inžinerinių užtvarų sistema, sudaryta iš keturių tarpusavyje susijusių elementų (lankų). Bendras inžinerinių užtvarų gylis čia siekė 4–5 km, o labiausiai tikėtinoje tankų puolimo kryptyse – iki 7 km. Sovietinių minų užtvarų gylis sudarė 2,5–3 km. Vidutinis minavimo tankis – 2000–2500 minų fronto kilometre²². Kitose minų užtvarose minų tankis buvo ne ką mažesnis – 1300–2000 minų fronto kilometre²³.

Būtina pabrėžti, kad tokie minų kiekiai yra itin dideli. Šiandieniniai mūšio organizavimo dokumentai numato, kad vietovėje, užminuotoje 1000 minų viename fronto kilometre tankiu, prieš technikos judėjimas visiškai blokuojamas. Tačiau ir šiandien įrengti tokio tankio didelio ploto minų laukus laikoma sudėtinga užduotimi²⁴.

Ištisinio vietovės išminavimo politika Sovietų Sąjungoje

Frontui ėmus slinkti į vakarus, SSRS civilinė ir karinė valdžia susidūrė su minomis ir kitokiais sprogmenimis užterštą teritorijų problema. Sprogmenys trukdė žemės ūkio veiklai, atstatymo darbams, kėlė pavojų vietos gyventojams.

1944 m. pradžioje SSRS VGK nutarė²⁵, kad RA užimtų SSRS teritorijų galutinį išminavimą, trofėjų bei savų pajėgų ginklų, šaudmenų, sprogmenų ir kitokio karinio turto surinkimą kartu su RA vykdys savanoriška paramilitarinė organizacija

²² Ten pat, l. 4.

²³ Ten pat, l. 3.

²⁴ Galima užduoti pagrįstą klausimą, kaip ir kodėl tokias užtvaras įrengė vokiečių ar sovietų kariuomenės. Manytina, kad toks didelis minavimo tankis yra apibrėžtas kelių faktorių. Visų pirma pati skaičiavimo metodika neišskiria skirtingus mūšio efektus kuriančių, vietovėje išdėstytų prieštankinių ir priešpėstinių minų kiekių ir visos viename minų lauke esančios minos skaičiuojamos bendrai. Antra priežastis – 1944 m. rudens kovos veiksmų dinamika. Kadangi kovojančių pusių sąlyčio linija vis slinkosi tai į vieną, tai į kitą pusę, minų užtvaros – minų laukai, grupės ar atskiros minos – buvo įrengiamos nesistemiškai. Užtvaros atskirais sluoksniais uždengdavo viena kitą, taip didindamos minų tankį. Galiausiai neatmestina ir tai, kad kai kuriuose sovietiniuose raportuose realybė kažkiek pagražinta siekiant pabrėžti išminavimą atlikusių dalinių „svarbą ir didvyriškumą“.

²⁵ Постановление Государственного Комитета Обороны о привлечении организаций Осоавиахима к работам по разминированию и сбору трофейного и отечественного имущества в районах освобожденных от немецкой оккупации, № 5216, 1944-02-19, <https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/225466-postanovlenie-gosudarstvennogo-komiteta-oborony-locale-nil-5216-o-privlechenii-organizatsiy-osoaviakhima-k-rabotam-po-razminirovaniyu-i-sбору-trofejnogo-i-otechestvennogo-imushchestva-v-rayonah-osvobozhdennyh-ot-nemetskoy-okkupatsii-moskva-19-fevralya-1944-g#mode/inspect/page/1/zoom> [žiūrėta 2025-10-17].

OSOAVIACHIM. Nutarimas įpareigojo pradėti išminavimo darbus, kai teritorijas paliks manevrinės RA pajėgas remiantys karo inžinerijos vienetai bei trofėjiniai daliniai²⁶.

Užduočiai atlikti OSOAVIACHIM kiekviename RA užimtame SSRS rajone (apskrietyje) turėjo suformuoti 50–100 žmonių išminavimo ir ginkluotės, šaudmenų bei įrangos surinkimo komandas (toliau – išminavimo komandos). Komandas sudarė per 20 dienų, neatsitraukiant nuo gamybos / mokymo, parengti ne jaunesni kaip 15 metų abiejų lyčių „specialistai“. Instruktoriams rengti buvo numatyta skirti 30 dienų, atitraukus juos nuo kasdienės veiklos.

Išminavimo darbus specialistų ir reikiamų instrukcijų parengimu, mokymo programomis ir priemonėmis OSOAVIACHIM paremti buvo įpareigotas SSRS gynybos liaudies komisariatas. RA buvo atsakinga už surinktos įrangos priėmimą ir apskaitą, išvežimą į karinių apygardų sandėlius bei išminavimo darbų eigos kontrolę. Civilinei valdžiai teko užduotis skirti išminavimo ir rinkimo darbams reikiamą autotransportą, užtikrinti reikiamos įrangos gamybą, organizuoti dirbančių komandų maitinimą. Finansų liaudies komisariatui nurodyta 1944 m. skirti 3 mln. rublių pasižymėjusiems išminuotojams premijuoti²⁷.

Laikas SSRS valdžios atstovams netruko įrodyti, kad išminuoti pasitelkus per 20 dienų parengtus vaikus ir kitus frontui dar ar jau netinkamus OSOAVIACHIM „savanorius“ problemos negali būti išspręstos. Maža to, kilo ir nemažai naujų.

Todėl 1944 m. rudenį buvo išleistas naujas susierzinusios valdžios sprendimas²⁸. Dokumento pradžioje džiūgauta dėl sparčiai augančių OSOAVIACHIM išminavimo pajėgumų, milijonų išminuotų minų ir išvalytų šimtų tūkstančių kvadratinų kilometrų SSRS teritorijos. Vėliau sausai konstatuota, kad VGK nutarimas Nr. 5216 vykdomas nepatenkinamai. Neatliekama arba blogai atliekama viskas – nuo darbų planavimo ir organizavimo iki jų vykdymo ir kontrolės. Pareigų nevykdė nei karinė, nei civilinė administracija. Išminavimo darbai nesuplanuoti, komandos tinkamai neparengtos ir neaprupintos. Tokia networka lėmė problemas žemės ūkio ir atstatymo sektoriuose, dideles civilių, ypač vaikų bei pačių išminuotojų, aukas.

Siekdamas pagerinti susidariusią padėtį SSRS VGK pirmiausia taisė savo klaidas. Buvo apibrėžta visa aibė iki tol neatsakytų organizacinių ir teisinių klausimų, procesas įrėmintas vadybos ir laiko atžvilgiu. Nustatyta aiški atsakomybės ir atskaitomybės

²⁶ RA užgrobti visų rūšių priešų ginklai, amunicija, karinis inventorių, degalai, maistas ir pašarai (trofėjai) buvo laikomi valstybine nuosavybe ir tvarkyti juos turėjo teisę tik tam skirta Trofėjinė tarnyba. Jos paskirtis – surinkti didžiulį kiekį trofėjų geografiškai stipriai išsiplėtusiame karo veiksmų teatre. Trofėjininkais RA buvo Vyrtausioji RA trofėjinės ginkluotės valdyba prie Valstybinio gynybos komiteto trofėjų komiteto. Frontuose – trofėjinės ginkluotės valdybos, armijose – trofėjinės ginkluotės skyriai, veikiančioje kariuomenėje divizijų ir korpusų trofėjiniai skyriai. Be trofėjų, šie organai turėjo pasirūpinti ir mūšio lauke likusiu RA turtu.

²⁷ Постановление Государственного Комитета Обороны о привлечении организаций Осоавиахима к работам по разминированию и сбору трофейного и отечественного имущества в районах освобожденных от немецкой оккупации, № 5216, ten pat.

²⁸ Постановление ГКО № 6564 О дополнительных мероприятиях по привлечению организаций Осоавиахима к работе по разминированию и сбору трофейного и отечественного вооружения, боеприпасов и имущества в районах, освобожденных от немецкой оккупации, 1944-09-19, in: LCVA f. R-848s, ap. 2, b. 11, l. 1–11.

grandinė: SSRS VGK → SSRS OSOAVIACHIM Centrinė taryba (toliau – CT) → respublikų Liaudies komisarų tarybos (toliau – LKT) → vykdanči institucija – respublikinės OSOAVIACHIM tarybos. Nuleisti iš viršaus konkretūs visų SSRS kontroliuojamų teritorijų išminavimo darbų terminai. Pasirūpinta OSOAVIACHIM išminuotojų socialinėmis garantijomis. Išminavimo darbų metu žuvę, sužeisti ar susirgę išminuotojai buvo prilyginami RA kariams²⁹. Nurodymas vykdyti civilių švietimą indikuoja, kad žuvusių ir sužeistų gyventojų ištis buvo daug.

Neišvengta ir tradicinės sovietinės valdžios klišių. Šūkais „sustiprinti“, „užtikrinti“ duoti nurodymai ištaisyti trūkumus. Jei tikėsime dokumentu, visa trūkstama įranga OSOAVIACHIM išminavimo komandos turėjo būti aprūpintos per dvi savaites³⁰.

Pasirengimas Lietuvos išminavimui

1944 m. rudenį LSSR LKT priėmė nutarimą dėl Lietuvos teritorijos išminavimo ir trofėjų surinkimo³¹. Direktyvinio dokumento turinys buvo veidrodinis SSRS VGK išminavimo reglamentavusių nutarimų atspindys. Nurodyta pradėti išminavimo darbų planavimą ir organizavimą, apibendrintai apibrėžtos aprūpinimo ir organizavimo užduotys.

Iškalbinga dokumento dalis – darbams vykdyti skirti terminai. Spalio 10 d. pasirašytame dokumente nurodyta iki spalio 15 d. tinkamais asmenimis sukomplektuoti vietos OSOAVIACHIM vadovybę. Jau spalio 19 d. žmones komandiruoti į respublikinius išminavimo vadovų instruktorių kursus Vilniuje. Vėliau datos pataisytos ranka – terminai atitinkamai pratęsti iki spalio 25 d. ir lapkričio 1 d.

Respublikinio OSOAVIACHIM CT (pirmininkas Michailas Etevičius) nuo spalio 20 d. turėjo pradėti 35 miestų ir apskričių išminavimo komandų vadų rengimą. Iki gruodžio 20 d. kiekviename mieste ir apskrityje turėjo atsirasti parengtos 25–50 žmonių išminuotojų komandos. O vietinės pramonės komisariatas ir gamybinės kooperacijos valdyba išminavimo darbams reikalingų priemonių (zondų, vadinamųjų kačių su virvėmis, replių ir kitokių priemonių) gamybą užbaigti turėjo iki lapkričio 15 d.

Tačiau net ir pratęsti terminai karo sugriautos Lietuvos pramonės, masinės emigracijos, mobilizacijos į RA, represijų, ginkluotos rezistencijos, abejotinų naujosios valdžios pareigūnų (ypač vietiniu lygmeniu) (ne)kompetencijos kontekste atrodo ne itin realistiški.

Nustatyti RA tuo metu užimtos teritorijos išminavimo ir trofėjų surinkimo terminai: sėjai skirtos žemės naudmenos turėjo būti išvalytos iki 1945 m. balandžio 20 d., likusią teritorijos dalį planuota išminuoti iki liepos 15 d.³²

²⁹ Ten pat, l. 6.

³⁰ Nagrinėjamai temai šis sprendimas aktualus dar ir tuo, kad jame kalbama apie Lietuvą. Nurodoma iki 1945 m. pavasario darbų pradžios išminuoti sėjai reikalingus LSSR žemės plotus, o iki 1946 m. sausio 1 d. – likusią Lietuvos teritoriją. Taip pat „palaimintas“ LSSR OSOAVIACHIM Centrinės tarybos Išminavimo ir trofėjų rinkimo skyriaus steigimas bei instruktorių išminuotojų ir instruktorių pirotechnikų etatų įsteigimas OSOAVIACHIM apskričių skyriuose.

³¹ Постановление № 26 О мероприятиях по разминированию и сбору трофейного и отечественного вооружения, боеприпасов и имущества в городах и сельских местностях Литовской ССР, 1944-10-10, in: LCVA, f. R-754s, ap. 11, b. 5, l. 28–31.

³² Ten pat, l. 30.

Suprantama, terminų pasirinkimą lėmė iš „centro“ nuleisti nurodymai, tačiau nepavyko rasti duomenų, kad LSSR LKT ar komunistų partijos vadovybė būtų inicijavusi diskusijas su Maskva. Tai leidžia manyti, jog dokumento rengėjai ir jį pasirašantieji buvo nusiteikę pernelyg optimistiškai, tokią skubą lėmė natūrali nekompetencija arba noras pasirodyti centrinei valdžiai jos lūkesčius viršijančiais „išminuotojais stachanoviečiais“.

Svarbu atsižvelgti į tai, kad Lietuvoje vietinių išminavimo specialistų nebuvo. Su minomis ir jų praktiniu panaudojimu 1944 m. buvo susipažinę tik sovietinėse arba Vokietijos karinėse mokymosi įstaigose rengti specialistai, tačiau jie tuo metu negalėjo būti panaudoti vietovei išminuoti. Nepriklausomos Lietuvos kariuomenė sausumos minų savo ginkluotėje neturėjo, tad šalies vadovybė galėjo kliautis tik RA ir SSRS OSOAVIACHIM CT atsiųstų instruktorių parama.

Reglamentuoti ir išminuotojų aprūpinimo klausimai. Išminavimui miestuose ir apskrityse vadovavę OSOAVIACHIM darbuotojai maistu ir pramoninėmis prekėmis turėjo būti aprūpinami pagal partinių ir ūkinių organizacijų vadovams nustatytas aprūpinimo normas. Išminavimą vykdančio personalas pasirėngimo ir išminavimo darbų metu turėjo būti maitinamas pagal pramonės įmonėse dirbantiems darbininkams nustatytas normas. Pats aprūpinimo mechanizmas plačiau išaiškintas nebuvo.

Nutarimas draudė išminuoti parengtus specialistus – OSOAVIACHIM vadovus ir išminavimo komandų darbuotojus – naudoti bet kokiai veiklai, atitraukiančiai juos nuo išminavimo darbų. Vietos valdžiai buvo nurodyta aprūpinti išminavimo komandas trofėjams išgabenti reikiamu transportu, užtikrinti rastų minų laukų aptvėrimą ir ženklumą, vietos gyventojų, ypač mokyklinio ir ikimokyklinio amžiaus vaikų, švietimą apie minų ir kitokių šaudmenų keliamą pavojų ir saugų elgesį. „Auklėjamasis darbas“ turėjo vykti žodinės agitacijos būdu ir per rajoninę spaudą³³.

1944 m. lapkričio mėn. LSSR LKT pirmininkas Mečislovas Gedvilas patvirtino LSSR OSOAVIACHIM parengtą Lietuvos teritorijos išminavimo ir trofėjų surinkimo darbų planą³⁴. Lietuvos teritorijai išminuoti buvo planuojama 26 Lietuvos miestuose ir apskrityse sukurti 34 išminavimo komandas ir 2 atskirus būrius. Numatyta darbų pradžia – 1945 m. sausio 1 d. Čia į LSSR LKT pradėtas „socialistinio lenktyniavimo varžybas“ įsitraukė ir LSSR OSOAVIACHIM – įsipareigojo išminavimą pabaigti mėnesiu anksčiau. Buvo numatyta iki 1945 m. birželio 15 d. patikrinti 1 446 850 ha plotą (apie 25 proc. visos šalies teritorijos). Bendra numatomų darbų apimtis teritorijos ir kontrolinei žvalgybai atlikti, išminuoti ir trofėjams surinkti siekė 296 214 žmogaus darbo dienų. Planuota, kad juos atliks 2682 parengti savanoriai išminuotojai ir 174 instruktoriai³⁵.

1945 m. vasarį patvirtintas naujas, pakoreguotas planas. Jame išminuojamos teritorijos eiliškumas nustatytas pagal sezoninių žemės ūkio darbų poreikius. Bendra darbų pradžia perkelta į balandžio 1 d. Pirmos eilės darbus – pavasario darbams reikalingų laukų išminavimą – planuota baigti po 20 dienų. Balandžio 25–birželio 15 d. turėjo būti valomos šienapjūtei reikalingos žemės naudmenos. Kita teritorija turėjo būti išminuo-

³³ Ten pat, l. 30.

³⁴ План работ, 1944-11-27, in: LYA, f. 1771, ap. 7, b. 311, l. 74.

³⁵ Ten pat.

ta iki lapkričio 1 d. Naujajame plane atsižvelgta į teritorines realijas – poreikį išminuoti Klaipėdos kraštą. Pagal šį planą Lietuvą išminuoti turėjo 140 apskričių ir miestų OSOAVIACHIM išminavimo komandose dirbę 2754 savanoriai. Iki 2 191 750 ha padidėjo ir bendras tikrinamos teritorijos plotas³⁶.

Vertinti plano tikslumą ir adekvatumą gana sudėtinga, nes skaičiavimai ir pats planas sudarytas remiantis nelabai suvokiamais, bet visiems vienodais „socialistinės lygiavos“ principais: visiems rajonams ir miestams, neatsižvelgiant į jų teritorijos dydį, reljefą, užterštumą ir t. t., nustatyti vienodi terminai. Vilniaus ir Kauno išminavimo agroorientacinė logika pagrįsti nebuvo galima. Šiuose miestuose darbams atlikti skirtas visas terminas nuo balandžio 1 d. iki spalio 1 d.³⁷

Racionalus centrinės SSRS ir LSSR valdžios noras kuo greičiau išminuoti užterštas šalies ir respublikos teritorijas dėl didelės skubos dar planavimo fazėje užprogramavo ateities problemas. Į akis pirmiausia krinta LSSR valdžios nekompetencija: pirminiame darbų plane numatyta pradėti išminavimą nuo 1945 m. sausio 1 d. Tai rodo fundamentalių dalykų nesuvokimą. Žiemos sąlygomis grunte esančių minų išminuoti neįmanoma. Jų paieška gruntą smeigiančiaisiais zondais (patikimesnių priemonių tiksliai minos buvimo vietai ir matmenims nustatyti iki šiol nėra) dažnu atveju baigiasi minos sprogitimu ir išminuotojo žūtimi.

1944 m. rugpjūčio 4 d. LSSR pradėjusi veikti OSOAVIACHIM tų pačių metų rudenį pradėjo rengtis ištisinio Lietuvos teritorijos valymo darbams³⁸. Tam labai trūko specialistų, todėl išminuotojams rengti RA Lietuvai skyrė 15 karininkų ir 60 instruktorių išminuotojų su išminuoti reikalinga įranga³⁹. Specialistų atsiųsta ir iš SSRS OSOAVIACHIM CT⁴⁰.

Prasidėję kursai nepasizymėjo populiarumu. Pavyzdžiui, Panevėžyje į miesto vykdymo komiteto kreipimasi tapti išminuotojais neatsiliepė niekas⁴¹. Panašiai buvo ir kitur. „Kadrų klausimą“ vietos valdžia sprendė kaip išmanė: Tauragės apskrities LKP (b) komiteto Karinio skyriaus vedėjas Staneika 1944 m. gruodį LKP (b) Karinio skyriaus vedėjui Jakovlevui pranešė, kad vykdydamas įsakymą išsiuntė dešimt 16–17 metų jaunuolių „apmokyti būrių vadais ir kitais viršininkais“⁴²; Utenos apskrityje personalo klausimas buvo išspręstas gana apsukriai – kursų klausytojais tapo gaisrininkai ir sribų bataliono nariai⁴³.

Pasitelkti sribus išminavimo darbams apskrityse OSOAVIACHIM vadovybę galėjo versti kelios priežastys: tai buvo organizuota sukarinta tarnyba, kurią valdyti ir rengti buvo paprasčiau nei niekam neįsipareigojusius, bet kada išsivaikšėti galinčius savanorius⁴⁴; sribai savo pasirinkimu išreiškė lojalumą sovietų valdžiai, o tai per partizaninį

³⁶ План работ, 1945-02-21, in: LCVA, f. R-848, ap.1, b. 77, l. 3.

³⁷ Ten pat.

³⁸ Докладная записка, 1944-08-19, in: LCVA, f. R-848, ap. 1, b. 2, l. 1.

³⁹ 1945 m. Pabaltijo karinės apygardos pranešimas apie visos Lietuvos TSR teritorijos minavimą ir išminavimą, 1945-11-02, in: LCVA, f. R-754s, ap. 13, b. 98, l. 5.

⁴⁰ Доклад о проведенной работе по окончательному разминированию территории Литовской ССР командами Осоавиахима и воинскими частями в 1945 г., 1945-12-18, in: LCVA, f. R-848, ap. 2, b. 87, l. 11.

⁴¹ Centro Sovietu Osoaviachimo Pirmininkui, 1944-11-22, in: LYA, f. 1771, ap. 7, b. 311, l. 20.

⁴² L.K.P.(b).C.K. drg. Jakovlevui, 1944-12-11, in: LYA, f. 1771, ap. 7, b. 311, l. 22.

⁴³ Pranešimas, 1944-11-15, in: LYA, f. 1771, ap. 7, b. 311, l. 24.

⁴⁴ Председателю ЧНК ССР Литвы т. Гедвиласы, 1945-10, in: LCVA, f. R-848, ap. 2, b. 26, l. 10.

karą tapo svarbiu veiksmu suvokiant, kad jų laukė darbas su sprogstamosiomis medžiagomis. O svarbiausia – 1944 m. prasidėjus antrajai sovietinei okupacijai, prievartinei mobilizacijai į sovietinę kariuomenę ir partizaniniam karui, Lietuvos gyventojai neplūdo į oficialiosios sovietų valdžios kontroliuojamą sukarintą organizaciją imtis kad ir būtinų, bet visiškai nežinomų ir pavojingų veiklos⁴⁵.

Nors SSRS V GK nutarimas Nr. 2516 aiškiai nurodė, kad OSOAVIACHIM išminavimo komandos formuojamos savanoriškumo pagrindais, kitose SSRS respublikose išminavimą vykdžiusių asmenų prisiminimai rodo, jog renkant išminuotojus pasitelkiami kariniai komisariatai tiekdamo OSOAVIACHIM „savanorius“, paprasčiausiai pašaukdami juos į karo tarnybą. Tarp šaukiamųjų buvo ir nepilnamečių⁴⁶. Nėra jokių aiškių įrodymų, kad analogiška praktika būtų taikyta Lietuvoje, bet akivaizdu, kad kai kurie LSSR OSOAVIACHIM darbuotojai tikėjosi vienokios ar kitokios LSSR veikusių vietos karinių komisariatų pagalbos renkant personalą į miestų bei apskričių išminavimo komandas⁴⁷. Galima daryti prielaidą, kad toks karinių komisariatų elgesys rodė ne jų liberalumą, o paprasčiausiai nenorą kelti nereikalingą konfliktą su antisovietškai nusiteikusiais gyventojais sprendžiant svetimas institucines problemas. Užduotį sunkino Maskvos nurodymas surinkti savanorius netraukiant į išminavimo darbus šaukiamojo amžiaus vyrų⁴⁸.

Patys išminuotojai buvo rengiami pagal dvi mokymo programas. Vadai instruktoriai buvo rengiami 300 val. trukmės kursuose⁴⁹. Išminuotojams mokytis buvo skirta 10 dienų pagal 70 val. mokymo programą⁵⁰. Mokymo proceso kokybė ir atskirų pareigūnų požiūris į jį taip pat buvo labai įvairūs, kartais siekiant formaliai įvykdyti skirtas kvotas, į kursus būdavo siunčiami reikalavimų neatitinkantys kandidatai⁵¹.

Ne visas išminavimo pajėgumų vystymo galimybes išnaudojo ir LSSR OSOAVIACHIM CT vadovybė. Štai 1944 m. rudenį SSRS OSOAVIACHIM CT pirmininkas gen. mjr. Pavelas Kobelevas priekaištavo LSSR OSOAVIACHIM CT pirmininkui, kad į Maskvoje vykstančius sprogmenų paieškos kinologų ir šunų rengimo kursus neatsiųsta nė vieno kursanto iš Lietuvos⁵². Reikalai negerėjo ir vėliau. 1946 m. LSSR OSOAVIACHIM CT neturėjo nė vieno sprogmenų paieškai skirtų šuns, nes vietos valdžia atsisakė skirti šunims maitinimą⁵³.

Nepaisant visų sunkumų, išminuotojų mokymas vyko. Iki 1945 m. balandžio 1 d. mokymo centre Vilniuje buvo parengta 115 vadų instruktorių apskričių ir miestų išmi-

⁴⁵ Vilniaus Centralinės tarybos Osoaviachimo Drg. Pirmininkui, 1945-01-02, in: LCVA, f. R-848, ap. 1, b. 83, l. 2.

⁴⁶ А. Черепанов, 2018; Вести ДОСААФ, 2019; И. В. Кометчиков, 2021.

⁴⁷ Зав. Военным отделом ЦКП(б)Л тов. Яковлеву, 1945-06-18, in: LCVA, f. R-848, ap. 2, b. 26, l. 2.

⁴⁸ Центральный совет союза ОСОАВИАХИМ СССР, 1945-01-04, in: LCVA, f. R-848s, ap. 2, b. 24, l. 43.

⁴⁹ Ataskaitinis pranešimas, 1945, in: LYA, f. 1771, ap. 8, b. 427, l. 48.

⁵⁰ Программа специальной подготовки личного состава команд осовавиахима по разведке, разминированию, сбору и эвакуации трофеев Акт, 1944-12-08, in: LYA, f. 1771, ap. 7, b. 311, l. 26.

⁵¹ Секретарю Вилковишкского УКом КП(б)Л, 1944-11, in: LCVA, f. 848s, ap. 2, b. 5, l. 15.

⁵² Председателю ЦС Осоавиахима Литовской СССР, 1944-10-30, in: LCVA, f. R-848, ap. 1, b. 72, l. 33.

⁵³ Начальнику управления военного обучения Центрального совета Союза ОСОАВИАХИМ СССР 1946-06-02, in: LCVA, f. R-848, ap. 1, b. 32, l. 23.

navimo komandoms ruošti (vadovauti). Vadai instruktoriai miestuose ir apskrityse buvo parengę 1300 išminuotojų⁵⁴.

Atskirai išminuotojus savo reikmėms rengė ir sovietų kariuomenės instruktoriai. Lietuvos teritorijoje esančių savo frontų atsakomybės rajonuose jie parengė 545 išminuotojus. Tačiau OSOAVIACHIM jų panaudoti negalėjo, nes visi parengti specialistai buvo mobilizuoti į RA, miliciją, geležinkelius ir t. t.⁵⁵

1945 m. pavasarį miestų ir apskričių OSOAVIACHIM tarybų pirmininkai gavo nurodymus iki kovo 25 d. baigti trūkstančių specialistų rengimą ir komandų formavimą, patvirtinti apskričių ir miestų išminavimo planus, galutinai nustatyti ir pažymėti sėjai reikalingus žemės plotus, atlikti visus reikiamus instruktažus ir aprūpinti komandas reikalinga įranga⁵⁶. 1945 m. balandžio 1 d. pradėti Lietuvos teritorijos išminavimo ir trofėjų surinkimo darbai⁵⁷.

Pagal SSRS V GK nutarimą dėl teritorijų išminavimo ir trofėjų surinkimo LSSR teritorijoje didelius minų laukus ir gynybos rajonus išminavo sovietinės kariuomenės inžineriniai daliniai. Likusios teritorijos išminavimas buvo OSOAVIACHIM atsakomybė. Lietuvoje esančių gynybos rajonų ir didelio tankio minų laukams išminuoti RA skyrė apie 1700 karių.

Išminavimo darbai Lietuvoje

Negalima teigti, kad minų ir kitokių sprogmenų paieška ir nukenksminimas Lietuvoje prasidėjo tik 1945 m. balandžio 1 d. Puolanti sovietų kariuomenė išminavimo darbus visų pirma vykdė užtikrindama savo vienetų mobilumą, frontui slenkant į vakarus vietovė buvo valoma rūpinantis dislokacijos vietų bei judėjimo maršrutų saugumu, karinės ir civilinės infrastruktūros, civilių gyventojų apsauga ir valdžios organų funkcionavimu. Net ir prasidėjus planuotiems ištisinio vietovės valymo darbams, vykdydami savo užduotis kai kurias teritorijas tikrino ir išminavo RA vienetai. 1945 m. gegužę–birželį Lietuvos teritorijoje RA inžinieriai išminavo kelius trofėjinių galvijų bandoms perginti iš Rytų Prūsijos į Baltarusijos SSR⁵⁸.

RA vykdant tokius išminavimo darbus respublikos civilinė valdžia buvo atsakinga už pavojeingų vietovių paženklinimą ir apsaugą, taip pat civilių judėjimo ar veiklos ribojimą. Pavyzdžiui, siekiant apsisaugoti nuo Vermachto paliktų uždelsto veikimo objektinių minų buvo uždrausta mėnesį po teritorijos užėmimo naudoti prieš tai vokiečių užimtus ir naudotus statinius. Be to, pagal išminavimą vykdančių kariškių reikalavimą vietos valdžia turėjo skirti reikiamą pagalbinę darbo jėgą⁵⁹.

⁵⁴ Справка, 1945, in: LCVA, f. R-754, ap. 4, b. 514, l. 4.

⁵⁵ Докладная записка, 1945-08-30, in: LCVA, f. R-848s, ap. 2, b. 15, l. 41.

⁵⁶ Всем представителям Городских и Уездных советам ОСОАВИАХИМА ЛССР, 1945, in: LCVA, f. R-848, ap. 1, b. 76, l. 2.

⁵⁷ Приказ Н. 43, 1945-03-23, in: LCVA, f. R-848, ap. 1, b. 76, l. 3.

⁵⁸ Председателю СНК Литовской ССР, 1945-07, in: LCVA, f. R-754s, ap. 13, b. 50, l. 167.

⁵⁹ Постановление Военного совета Первого Прибалтийского фронта № 078, 1944-10-09, in: LYA, f. 1771, ap. 7, b. 311, l. 1.

1944 m. gruodį LSSR OSOAVIACHIM CT pradėjo dirbti iš Pirmojo Pabaltijo fronto atsiųstas papulkininkis Mogiris. Jis tapo ryšio tarp RA, LSSR civilinės vadovybės ir LSSR OSOAVIACHIM CT išminavimo skyriaus karininku. Išminavimo darbų kontrolė perėjo LSSR LKT ir LSSR OSOAVIACHIM⁶⁰.

Balandžio 1 d. pradėti respublikos teritorijos ištisinio išminavimo darbai buvo vykdomi apskrityse, miestai buvo išminuojami atskirai, stengiantis efektyviai panaudoti turimus išteklis, sumažinti nuostolius. Išminuojamos teritorijos, atsižvelgiant į užterštumą minomis ir nesprogusiais šaudmenimis, buvo skirstomos į tris zonas:

- a) Smarkiai užterštos zonos. Joms buvo priskiriamos vietovės tarp RA ir Vermachto tranšėjų. Šios teritorijos buvo valomos atliekant ištisinį patikrinimą minų zondais (60–80 dūrių į kvadratinį metrą) bei minų iešikliais.
- b) Vidutinio užterštumo zonos. Joms buvo priskiriamos teritorijos po 5–6 km į abi puses nuo buvusių sąlyčio linijų, kur minų laukai buvo įrengti į juos gynusių vienetų atsakomybės rajonų gylį, ir buvo aptiktas didelis kiekis nesprogusių šaudmenų. Šioms zonoms buvo priskiriama ir vietovė, kur atsitraukianti Vokietijos kariuomenė vykdė ariergardinius mūšius. Vietovė buvo tikrinama zondais. 10 metrų nuolydžiu judantys išminuotojai tikrino ruožus po 10 metrų. Aptikus minų vietovė būdavo nuodugniai apžiūrima.
- c) Nestipriai užterštos zonos. Joms priklausė likusi vietovė. Buvo tikrinama apžiūrint vietos kelių ir gyvenviečių teritorijas ir įtartinas vietas, apklausiant vietos gyventojus. Vietovės, kuriose buvo aptikta pavienių minų ar kitokių nesprogusių šaudmenų, tikrintos šukuojant jas pėsčiomis 40–50 metrų tarpais judančiomis grandimis. Miškuose ir pelkėse tikrinti pakraščiai, takai ir keliai, aikštelės ir vietos, tinkamos kariuomenei išsidėstyti.

Siekiant užtikrinti sąlygas tinkamai ūkinei veiklai ir laiku atlikti sėją, pirmiausia buvo tikrinamos ir išminuojamos nestipriai ir vidutiniškai užminuotos vietovės, keliai, gyvenvietės ir miestai, toliau – dirbama žemė ir ganyklos, galiausiai – stipriai užteršti ruožai, miškai ir pelkėtos vietos. Darbų eiliškumą apskrityse ir rajonuose RA ir OSOAVIACHIM išminavimo komandos turėjo derinti su konkretaus rajono valdžia.

Dirbdami išminuotojai turėjo vadovautis instrukcija dėl komandoms keliamų užduočių, kurioje buvo pateikta išsami vietovės žvalgybos, išminavimo ir trofėjų rinkimo darbų organizavimo ir atlikimo metodika, naudojamos įrangos ir priemonių nomenklatūra, išdėstytos saugos taisyklės, reglamentuota rastų sprogmenų ir trofėjų saugojimo, gabenimo ir apskaitos tvarka⁶¹.

Formaliai laikantis instrukcijos ištisinio vietovės išminavimo darbai būdavo pradedami nuo vietovės žvalgybos. Ją vykdančių grupių pirminė užduotis – patvirtinti, kad vietovėje esama minų laukų, ir nustatyti tiksliai jų ribas. Be to, buvo ieškoma pavienių minų arba nesprogusių šaudmenų, amunicijos lauko sandėlių, trofėjinės ginkluotės, įrangos ir pan.

⁶⁰ Отчет, 1945-01, in: LCVA, f. R-848, ap. 2, b. 27, l. 1–2.

⁶¹ Инструкция районным командам осовиахима по разминированию и сбору трофейного вооружения, боеприпасов и имущества, 1944-03-30, in: LYA, f. 1771, ap. 7, b. 311, l. 34–44.

Atliekant žvalgybą dėmesys ypač turėjo būti skiriamas vietoms, besiribojančioms su buvusiais gynybos ruožais, mūšių vietomis ar vietomis, kuriose užfiksuoti žmonių ar gyvūnų sprogimai ant minų⁶². Aptikus minų buvo svarbiausia, ar radinys yra pavienis pavojaingas objektas, ar didesnės inžinerinės užtvaros – minų lauko dalis. Aptiktus minų laukus reikėjo aptverti ir pažymėti, apie juos buvo būtina informuoti artimiausių gyvenviečių gyventojus⁶³.

Rastas pavienės minas ir šaudmenis ar nedideles jų grupes žvalgai galėjo sunaikinti susprogdindami vietoje. Galutinis vietovės žvalgybos rezultatas – vietovėje ir žemėlapyje (scheme) pažymėtos minų laukų ribos (apie tai informuoti vietos gyventojai), rastų šaudmenų, trofėjų ir jų surinkimo vietos, saugūs judėjimo keliai ir vietos išminavimo grupei išsidėstyti, preliminarus darbų apimtį vertinimas⁶⁴.

Surinkus žvalgybinius duomenis išminavimo komandų viršininkai organizuodavo išminavimo darbus. Išminuojant minų laukus darbo grupes sudarė du minų ieškotojai ir minų nukenksmintojas. Pagal 1944 m. instrukciją vienas paskui kitą 40 metrų atstumu einantys minų ieškotojai zondais arba minų ieškikliais turėjo aptikti ir pažymėti minas. 50 metrų nuo jų atsilikusio minų nukenksmintojų pareiga buvo pašalinti miną maskuojantį gruntą ir paruošti miną naikinti arba ją ištraukti vadinamąja kate⁶⁵ ir padaryti sprogdiklį nekenksmingą⁶⁶.

Nesprogusių šaudmenų žvalgybos ir jų nukenksminimo techninis aspektas yra įdomus, bet platus, todėl išeina už šio straipsnio ribų. Tačiau gerokai svarbiau tai, kad dar iki ištisinio Lietuvos teritorijos išminavimo darbų pradžios 1945 m. vasario mėn. SSRS OSOAVIACHIM CT priėmė nutarimą, kad visi šaudmenų nukenksminimo tvarkų aprašai ir instrukcijos laikomi nebegaliojančiais, o rastus nesprogusius šaudmenis ir minas reikia naikinti vietoje. Kai dėl grėsmės infrastruktūrai rastų šaudmenų naikinti vietoje nebuvo galimybės, rekomenduota nutempti juos į saugias vietas ir naikinti ten⁶⁷. Suprantama, jokiose instrukcijose nebuvo galima atsižvelgti į visas aplinkybes ir nuspėti visų galimų situacijų, bet akivaizdu, kad centrinė vadovybė neskatino nereikalingų išminuotojų žygdarbių. 1945 m. birželį SSRS OSOAVIACHIM išminavimo skyriaus viršininkas plk. Savickis savo laiške M. Etevičiui informavo, kad į Lietuvą išsiųsta 500 raktų minų sprogdikliams išsukti, kartu primindamas, kad rastas minas privalu naikinti vietoje sprogdinant, o raktai naudotini išimtiniais atvejais, kai sprogdinti minos neįmanoma⁶⁸.

Žinoma, kalbant apie išminuotojų saugumą vien gerų, nuoširdžių ar parodomųjų viršininkų norų išsaugoti specialistų gyvybes neužtenka. Būtina ir turbūt svarbiausia dedamoji čia – specialistų rengimas. Kad jis nebuvo pakankamas, liudija pačios OSOAVIACHIM

⁶² Ten pat, l. 35.

⁶³ Ten pat, l. 36.

⁶⁴ Ten pat, l. 36–37.

⁶⁵ Katė – trinagis kablys su ilga virve, skirtas pajudinti miną ar kitokį pavojingą objektą iš didesnio atstumo.

⁶⁶ Ten pat, l. 37–39.

⁶⁷ Всем представителям уездных и городских советов ОСОАВИАХИМА ЛССР, 1945, in: LCVA, f. R-848, ap. 2, b. 28, l. 1.

⁶⁸ Председатели Центр. Совета ОСОАВИАХИМА Литовской ССР, 1945-06, in: LCVA, f. R-848, ap. 1, b. 74, l. 11.

vadovybės įsakymai „Dėl priemonių kovojant su masiniais OSOAVIACHIM išminuotojų komandų narių ir vietinių gyventojų sprogimais ant minų ir šaudmenų“⁶⁹.

OSOAVIACHIM išminavimo komandų veiklą reglamentuojančios instrukcijos stebėtinai nuoseklios ir detalios net ir žvelgiant iš šių dienų perspektyvos. Jose plačiai ir aiškiai nurodyti išminuotojų saugumą didinančių procedūrų pavyzdžiai: leidimas išdeginti saugiai žvalgybai trukdančią tankią augaliją⁷⁰, kačių ir sunkių volų naudojimas tralnuojant pavojingas vietas, minų naikinimas vietoje ir t. t. Aiškiai apibrėžtos vadų prievolės turėjo padėti išvengti pavaldinių aukų: judėjimo kontrolė, reikalavimas laikytis numatytų saugaus elgesio taisyklių bei tinkamų išminavimo procedūrų ir t. t.⁷¹

Tačiau išvengti nelaimių savaime nepadeda jokios instrukcijos, jei jų nepaisoma. Daugiausia nelaimingų atsitikimų 1945–1946 m. įvyko dėl saugaus elgesio taisyklių nesilaikymo, nustatytos tvarkos pažeidimo⁷². Štai Šakių apskrityje išminuotojų būrio vadas per mokymus naudojo kovinę miną. Jai sprogius žuvo pats mokytojas ir dar trys išminuotojai. Šiam „pedagoginiam eksperimentui“ skirtame atskirame SSRS OSOAVIACHIM CT pirmininko įsakyme nurodyta kovines priemones mokymo procese naudojančius asmenis nedelsiant šalinti iš pareigų ir perduoti teismui⁷³. Tačiau nelaimingų atsitikimų tai nesustabdė, grupinės išminuotojų žūtys ir toliau buvo kasdienybė: štai Telšių apskrityje mėgindamas rankomis ištraukti ir padaryti nekenksmingą prieštankinę miną žuvo išminuotojų skyriaus vadas ir išminuotojas, dar trys žmonės buvo sužeisti; Panevėžio rajone rastą artilerijos sviedinį išminuotojas numetė savo vadui po kojomis – sviediniui sprogius žuvo ir jis, ir vadas, dar du asmenys buvo sužeisti; 1945 m. vasarą išminuotojas miną iš žemės traukė rankomis, dėl to du išminuotojai žuvo ir trys buvo sužaloti⁷⁴.

LSSR teritorijos išminavimą vykdę OSOAVIACHIM išminuotojai nebuvo kuo nors išskirtiniai SSRS kontekste. Nelaimingi atsitikimai tikrai nebuvo retenybė, o instruktorių neatsakingumas, profesinė nekompetencija ir aplaidumas žvelgiant iš šių dienų perspektyvos kartais atrodo tiesiog groteskiškai. Pavyzdžiui, 1944 m. Gomelio apskrityje išminavimo darbų metu instruktorius Nosovas aptiko naują minos Pmi-43 modelį. Per pertrauką surinkęs 23 išminuotojus aplink miną ėmė juos mokyti, kaip nukenksminti jam pačiam nežinomą sprogmenį. Per sprogimą žuvo 13 išminuotojų, sužeista ir kontūzyta 10 žmonių⁷⁵.

Kartais didesne drausme ir savimone nepasižymėjo ir Lietuvos išminavimą vykdę „išvaduotojai“. 1944 m. buvo išminuotas minų laukas kelyje Lazdijai–Krosna. Nukenksmintos minos sukrautos tvarte. Ten jas aptikę raudonarmiečiai nutarė surengti

⁶⁹ Приказ Центрального Совета Союза ОСОАВИАХИМ СССР № 027, 1944-09-27, in: LCVA, f. R-848s, ap. 2, b. 24, l. 26.

⁷⁰ Инструкция районным командам осовавиахима по разминированию и сбору трофейного вооружения, боеприпасов и имущества, 1944-03-30, in: LYA, f. 1771, ap. 7, b. 311, l. 36.

⁷¹ Ten pat, l. 37–39.

⁷² Доклад о проведенной работе по окончательному разминированию территории Литовской ССР командами Осовавиахима и воинскими частями в 1945 г., 1945-12-18, in: LCVA, f. R-848, ap. 2, b. 87, l. 14–16.

⁷³ Приказ Центрального Совета Союза ОСОАВИАХИМ СССР № 08, 1945-03-29, in: LCVA, f. R-848s, ap. 2, b. 13, l. 7.

⁷⁴ Докладная записка, 1945-08-30, in: LCVA, f. R-848s, ap. 2, b. 15, l. 43–44.

⁷⁵ Приказ, 1944-09-25, in: LCVA, f. R-848s, ap. 2, b. 24, l. 25.

žvejybą sprogdindami. Žūklės rezultatas – trys užmušti RA kariai, sugriauti trys pastatai, sužeisti keturi civiliai⁷⁶.

Lazdijuose garsiai tiesiogine šio žodžio prasme nuskambėjo vyr. ltn. Ivanas Zagarinas. Jo 1945 m. gegužės 7 d. „žygdarbį“ savo laiške aprašė Seinų apskrities vykdomojo komiteto pirmininkas: „Zagarin Ivan Danilovič Lazdijų miesto pačiame centre, atradęs 20 minometinių sviedinių ir būdamas neblaiviam stovyje, juos susprogdino iš anksto nieko neperspėjęs, ko pasėkoje buvo išdauzyti beveik viso miesto langai ir sužeista keletas žmonių.“⁷⁷

Ištisai išminuodami teritoriją LSSR OSOAVIACHIM išminuotojai susidūrė su visu Vokietijos inžinerinės ginkluotės spektru bei Vermachto karo inžinierių išradingumu: naujomis minavimo technikomis, minų spąstų naudojimu ir pan. Pirmi tokie susidūrimai paprastai baigdavosi išminuotojų ar civilių gyventojų žūtimis⁷⁸.

SSRS OSOAVIACHIM išminavimo skyrius apie išskirtinius atvejus ir situacijas informuodavo respublikines OSOAVIACHIM CT – supažindindavo su naujai atrastų minų konstrukcija arba iki tol nežinoma minavimo taktika. Kartu buvo pateikiamos instrukcijos dėl konkrečių minų kenksmingumo šalinimo arba jų naikinimo ir naujų procedūrų taikymo tvarka⁷⁹.

1944 m. spalį taip „išgarsėjo“ ir Lietuvos išminuotojai. SSRS OSOAVIACHIM CT pirmininko gen. mjr. P. Kobelevo patvirtintame telegrafo stulpams minuoti skirtos minos spąstų aprašyme ir nukenksminimo instrukcijoje nurodoma, kad šią, anksčiau nežinotą, miną pirmieji SSRS aptiko ir išminavo Vilniaus išminuotojai. Miną nuo 1943 m. naudojo vokiečiai, siekdami apsaugoti prosovietinių asmenų naikinamas telegrafo linijas. 1,5 kg sprogmuo buvo slepiamas telegrafo stulpuose ir suveikdavo mėginant nupjauti medinį stulpą⁸⁰.

Didžioji inžinerinių užtvarų sanauja buvo jau minėtoje Vermachto gynybos linijoje ir kitose vakarų, pietvakarių ir šiaurės vakarų Lietuvos vietose, tačiau pavienių minų ar minų užtvarų buvo randama visoje Lietuvos teritorijoje. Net Vilniaus mieste rasti penki minų laukai⁸¹.

LSSR teritorijos išminavimą lydėjo visą Lietuvą slėgusių ir tik šiam procesui būdingų problemų visuma. Darbus organizuoti ir vykdyti kliudė tai, kad ne visi kursai baigę žmonės buvo pasitelkti išminuojant. Dalis jų, nusižengiant esamai tvarkai, buvo skiriami į kitas, su išminavimu nesusijusias, pareigas⁸². Su tuo kovojo visa SSRS

⁷⁶ Начальнику отдела заграждений подполковнику т. Фоменко, 1945-01, in: LCVA, f. R-848, ap. 2, b. 27, l. 6.

⁷⁷ LTSR Osaaviachimo Centro Komitetui, 1945-05-11, in: LCVA, f. R-848s, ap. 2, b. 32, l. 16.

⁷⁸ Председателю Центрального Совета ОСОАВИАХИМА Литовской ССР, 1946-06, in: LCVA, f. R-848, ap. 1, b. 72, l. 123–127.

⁷⁹ Председателю Центрального Совета ОСОАВИАХИМА Литовской ССР, 1944-09-29, in: LCVA, f. R-848, ap. 1, b. 72, l. 32–35; Современные методы и способы минирования, 1945, in: LCVA, f. R-848, ap. 1, b. 72, l. 41–59.

⁸⁰ Немецкая мина-сюрприз в телеграфных столбах, 1945, in: LCVA, f. R-848, ap. 1, b. 72, l. 103–105.

⁸¹ Вильнюс город, 1945, in: LCVA, f. R-848, ap. 1, b. 78, l. 9.

⁸² Секретарю ЦК КП (б) Литвы тов. Снечкусу, 1945-10, in: LCVA, f. R-848, ap. 2, b. 26, l. 9; ЗАВ. ВОЕННЫМ ОТДЕЛОМ ШАКЯЙСКОГО УКОМА КП(Б) ЛИТВЫ, 1945-06-09, in: LYA, f. 1771, ap. 8, b. 425, l. 24.

OSOAVIACHIM vadovybė⁸³. Mobilizacijos į RA, ginkluotos rezistencijos ir masinės emigracijos sąlygomis sovietinei valdžiai tiesiog trūko lojalių darbuotojų, ypač periferijoje. Dar didesnė problema buvo išminavimo darbų ir juos vykdančių išminuotojų aprūpinimas. Trūko kačių, minų ieškiklių, sprogstamosios medžiagos ir sprogdinimo priemonių⁸⁴. Kai kurie SSRS VGK nurodymai LSSR paprasčiausiai buvo neįvykdomi. Susiklostė paradoksali situacija: pagal galiojančią tvarką savanoriai išminuotojai visoje SSRS už savo darbą atskiرو užmokesčio negaudavo. Pajamas jiems turėjo garantuoti jų nuolatinės darbovietės. Tačiau Lietuva, kitaip nei diduma SSRS, nebuvo industrializuota ir kolektyvizuota, todėl bežemiai valstiečiai, tapę išminuotojais, negalėjo tikėtis nieko daugiau nei 2 rublių kasdinių maistpinigių, o to prasimaitinti nepakako. Situaciją nepriimtina laikė net Lietuvos išminavimą vykdžiusių RA dalinių vadovybė, ji ragino LSSR vadovybę spręsti problemą⁸⁵. LSSR OSOAVIACHIM nepavykus susitarti su sąjungine OSOAVIACHIM vadovybe dėl papildomo finansavimo kreiptasi į SSRS LKT. 1945 m. gegužę M. Gedvilas SSRS LKT pirmininko pavaduotojui N. Voznesenskiui ir SSRS KP (b) CK sekretoriui Georgijui Malenkovui įrodinėjo, kad LSSR išminuotojams, kurių absoliuti dauguma – darbo neturintys nesukolektyvinto kaimo gyventojai, būtinas visas valstybės išlaikymas. Tam prašyta papildomai skirti 2 mln. rublių siekiant padidinti išminuotojo išlaikymo išlaidas iki 9 rublių dienai⁸⁶. Po ilgų institucinių ginčų prašoma suma buvo gauta dalimis⁸⁷.

Aprūpinimas maistu nebuvo vienintelė logistinė problema – pusė Lietuvos SSR išminuotojų neturėjo avalynės⁸⁸. Dėl to išminavimo darbai rajone neretai sustodavo, o išminuotojai tiesiog išsivaikščiოდavo⁸⁹. Panašių problemų buvo ir kitose respublikose⁹⁰. Šaltiniai rodo, kad išminuotojų maitinimo klausimas neišspręstas iki pat ištisinio išminavimo darbų pabaigos⁹¹.

Akivaizdu, kad ir vietos valdžia toli gražu ne visada stengėsi talkinti teritoriją valančioms išminuotojams ir nebuvo nusiteikusi ribotomis lėšomis prisidėti prie išminuotojų maitinimo. Dažnai spręsti OSOAVIACHIM išminuotojų maitinimo, rengimo, aprūpinimo ir transportavimo problemas būdavo paliekama pačiam OSOAVIACHIM. LSSR

⁸³ Председателю совета Осоавиахима, 1944-10-16, in: LCVA, f. R-848, ap. 1, b. 72, l. 1.

⁸⁴ Докладная записка 1945-04-23, in: LYA, f. 1771, ap. 8, b. 425, l. 13; Председателю совета Осоавиахима, 1945-05, in: LYA, f. 1771, ap. 8, b. 427, l. 57; Kariniam skyriui Komisarų tarybai, 1945-04-21, in: LCVA, f. R-754, ap. 4, b. 514, l. 65–66.

⁸⁵ Председателю Совета Народных Комиссаров Литовской ССР, 1945-04, LCVA, f. R-754s, ap. 13, b. 95, l. 104.

⁸⁶ Зам. Председателя Совета Народных Комиссаров Союза С.С.Р. тов. Вознесенскому Н. А., 1945-05-14, in: LCVA, f. R-848, ap. 2, b. 15, l. 52.

⁸⁷ Справка 1945-06, in: LYA, f. 1771, ap. 9, b. 589, l. 28.

⁸⁸ Председателю Совета Народных Комиссаров Лит. ССР, 1945-05-04, in: LCVA, f. R-848, ap. 1, b. 75, l. 17–18.

⁸⁹ Секретарю Утянского УКома КП(б) Литвы 1945-05 in: LYA, f. 1771, ap. 8, b. 425, l. 19; Председателю СНК ССР Литвы, 1945-11, in: LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 94, l. 59; Pranešimas, 1945, in: LYA, f. 1771, ap. 8, b. 427, l. 73.

⁹⁰ Приказ Центрального Совета Союза ОСОАВИАХИМ СССР, 1945-06-08, in: LCVA, f. R-848, ap. 1, b. 78, b. 6.

⁹¹ Председателю СНК ССР Литвы, 1945-11, in: LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 94, l. 59.

vadovybė skundėsi atmetimu kai kurių miestų ir apskričių vykdomųjų komitetų pirmininkų požiūriu ir elgesiu teigdama, kad jie ignoruoja LSSR LKT nutarimą dėl išminavimo. Klaipėdos miesto vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojas Motviejevas į prašymą padėti verbuojant naujus išminuotojus atsakė lakoniškai: „Žmonių neduosiu.“⁹² Rokiškio apskrities vykdomojo komiteto pirmininkas Kaprelis pareiškė, kad „bet kuris nutarimas turi du galus“, Vilkaviškio apskrities dviejų valsčių pirmininkai raštu atsisakė maitinti išminuotojus: „Nėr ko (kuo) maitinti išminuotojų. O sviedinius užkasa patys valstiečiai.“⁹³

Pagal 1945 m. vasarą LSSR OSOAVIACHIM CT direktyva patvirtintą tvarką buvo numatyta išminuotojus skatinti. Išskirtinai gerų rezultatų pasiekę išminuotojai galėjo būti skatinami ne tik padėkomis, kvalifikaciniais rangais ar specialiais ženkliais, bet ir piniginėmis premijomis. 700–800 vnt. minų ar kitokių sprogstamųjų priemonių suradęs ar surinkęs išminuotojas galėjo būti premijuojamas 50 rublių premija. Už kitus 400 vnt. minų – 100 rublių. 1500 minų ar kitokių sprogmenų suradęs specialistas galėjo tikėtis 500 rublių, o skatinimas už 3000 vnt. siekė 1000 rublių. Viršijus šį skaičių už kiekvienas 250 minų galėjo būti mokama po 250 rublių. Skyrių, būrių ir komandų vadai galėjo būti skatinami tik atsižvelgus į jų vadovaujamo padalinio rezultatyvumą ir esant nustatytam paskatintų pavaldinių skaičiui⁹⁴.

Pasitaikę išminuotojų konfliktų su vietos gyventojais ir milicija. Maišiagaloje milicija areštavo visą išminuotojų būrį⁹⁵. Jie buvo apkaltinti marodieriave, neblaivios būklės gąsdinę gyventojus naudodami šaunamuosius ginklus⁹⁶.

Pasitaikę ir Lietuvos partizanų susidūrimų su OSOAVIACHIM išminuotojais. 1945 m. balandį Trakų apskrityje nukauti RA kpt. Tiurevas, apskrities OSOAVIACHIM pirmininkas Babieris ir išminuotojas Slijevičius. Dar trys išminuotojai buvo nukauti Biržų apskrityje. Neaiškos šių susidūrimų aplinkybės neleisdžia daryti gilesnių apibendrinimų. Tačiau susidūrimai tų pačių metų birželį ir liepą, kai Trakuose partizanai tiesiog nuplėšė apykakles su OSOAVIACHIM ženklais keturiems išminuotojams, o Vilkaviškio apskrities Šilavoto kaime apsupę 25 išminuotojų grupę atėmė 20 kg trotilo, leidžia manyti, kad išminuotojų partizanai nelaikė savo taikiniu⁹⁷.

Nepaisant visų minėtų problemų, Lietuvos teritorijos išminavimo darbų eigą LSSR OSOAVIACHIM CT pirmininkas M. Etevičius vertino itin optimistiškai. Liepos mėn. jis informavo, kad Lietuvos teritorijos išminavimo darbai eina į pabaigą. Pranešėjo nuomone, plano įvykdymą anksčiau numatyto laiko lėmė kelios priežastys: pirma – partinis darbas leido padidinti išdirbio normas; antra – dalis teritorijos buvo išžvalgyta iki pradedant išminavimo darbus; trečia – terminus trumpino geras darbų organizavimas ir

⁹² Председателю Клайпедского Горисполкома, 1945, in: LCVA, f. R-848, ap. 2, b. 26, l. 6.

⁹³ Pranešimas, 1945, in: LYA, f. 1771, ap. 8, b. 427, l. 87.

⁹⁴ Директивное указание Центрального Совета Осоавиахима Литовской ССР, 1945-06-01, in: LCVA, f. R-848, ap. 1, b. 76, l. 17.

⁹⁵ Центральному Совету Осоавиахима ЛИТ. ССР, 1945-06-02, in: LCVA, f. R-848, ap. 2, b. 17, l. 44.

⁹⁶ Председателю Центрального Совета ОСОАВИАХИМА Литовской ССР, 1945, in: LCVA, f. R-848s, ap. 2, b. 17, l. 51.

⁹⁷ Справка, 1945-06, in: LYA, f. 1771, ap. 9, b. 589, l. 27.

tai, kad žemę valdantys valstiečiai gerai pažinojo savo teritoriją⁹⁸. Kadangi išminavimo darbai buvo laikomi baigiamais, atsisakyta ir maisto kortelių išminuotojams 1945 m. trečiajam ketvirčiui⁹⁹.

Ne tokį optimistišką vaizdą rodė vidiniai LSSR OSOAVIACHIM ir LKP (b) dokumentai. Kai kuriose apskrityse išminuotojų komandos išsivaikščiojo nebaigusios išminavimo darbų¹⁰⁰. Atlikti kai kurių išminuotomis laikytų teritorijų kontroliniai patikrinimai rodė, kad teritorijos išminuotos netinkamai. Šiaulių apskrities Kurmaičių valsčiuje rasta 12 priešpėstinių minų, 12 aviacinių bombų, 1500 artilerijos sviedinių. Kadangi šią teritoriją išminavo RA daliniai, M. Etevičius LSSR LKT pirmininkui pasiūlė uždrausti apskričių vykdomųjų komitetų komisijoms perimti kariuomenės išminuotą teritoriją be OSOAVIACHIM atstovų komisijose ir neatlikus kontrolinių vietovės patikrinimų¹⁰¹. Būta ir kitokių „atradimų“ – LSSR LKT pirmininkas M. Gedvilas informavo Maskvą, kad sandėliuose Vilniuje, Klaipėdoje, Vilkaviškyje yra „kolosalus kiekis“ nesaugomų ir neprižiūrimų sviedinių ir minų¹⁰².

1945 m. rugsėjo mėn. buvo sudaryta respublikinė ištisinio išminavimo darbų ir trofėjų surinkimo priėmimo komisija. Jos pirmininku paskirtas LSSR LKT pirmininko pavaduotojas Šumauskas. Komisijos nariais tapo vidaus reikalų komisaras Bartašiūnas, LKP (b) CK Karinio skyriaus vedėjas Jakovlevas, respublikos karinis komisaras Smirnovas, LSSR OSOAVIACHIM pirmininkas M. Etevičius, Pabaltijo karinės apygardos atstovas, SSRS OSOAVIACHIM CT atstovas. Komisija buvo įpareigota apskričių ir miestų vykdomųjų komitetų išminuotos teritorijos perdavimo aktų pagrindu, pakartotinai patikrinus pasirinktą teritoriją, iki 1945 m. rugsėjo 25 d. pabaigti visos Lietuvos teritorijos priėmimą¹⁰³.

Patikrinimą atlikusi komisija nustatė, kad dalis išminuotų teritorijų iš darbų vykdyusių kariuomenės ar (ir) OSOAVIACHIM komandų perimtos neatsakingai, teritorijų priėmimo aktai pasirašyti formaliai, neatlikus išminavimo darbų kokybės patikrinimo. „Visiškai išvalytame“ Šakių rajone liko neišminuoti 6 minų laukai. Šilutės rajone aptikta 4500 pavojingų objektų, iš jų 138 vnt. priešpėstinių minų. Vilkaviškyje neišminuota gynybos linija, buvo randama artilerijos sviedinių, susprogdavo gyventojai. Išminavimus „atlikę“ OSOAVIACHIM išminuotojai ir kariai darbus jau buvo nutraukę. Klaipėdos rajonas net po trijų bandymų perduoti jį kaip saugų vis dar buvo užterštas artilerijos sviediniais ir kitokiais sprogiais objektais, o Klaipėdos mieste išminavimo darbai iš viso nepabaigti¹⁰⁴.

⁹⁸ Председателю ЦС СОЮЗА ОСОАВИАХИМА СССР генерал-маёру авиации т. Кобелеву, 1945-06-23, in: LCVA, f. R-848, ap. 1, b. 74, l. 15.

⁹⁹ Начальнику отдела разминирования ЦС ОСОАВИАХИМА СССР полковнику Савицкому, 1945-07-16, in: LCVA, f. R-848, ap. 1, b. 78, l. 7.

¹⁰⁰ ПРЕДСЕДАТЕЛЮ ЦС ОСОАВИАХИМА ЛИТОВСКОЙ СССР, 1945-09-27, in: LCVA, f. R-848, ap. 1, b. 75, l. 1. 25; Зав. Военным отделом ЦКП(б)Л тов. Яковлеву, 1945-06-18, in: LCVA, f. R-848, ap. 2, b. 26, l. 2.

¹⁰¹ Председателю Совета Народных Комиссаров Литовской ССР ЦК КП(б) Литвы, 1945, in: LCVA, f. R-848, ap. 2, b. 26, l. 3.

¹⁰² Москва Главное управление артиллерии, 1945, in: LCVA, f. R-754, ap. 4, b. 514, l. 132.

¹⁰³ О создании Республиканской Комиссии по приему работ сплошного разминирования и сбору трофеев на территории Литовской ССР, 1945-09-08, in: LCVA, f. R-848, ap. 2, b. 26, l. 8.

¹⁰⁴ Председателю уездного исполкома, 1945-10-25, in: LCVA, f. R-754s, ap. 13, b. 52, l. 83.

„Probleminių“ apskričių vadovams „pasiūlyta“ imtis asmeninės iniciatyvos ir naudojantis vietose dislokuotais kariniais daliniais bei OSOAVIACHIM komandomis atlikti ištisinį vietovės išminavimą, paskui organizuoti pakartotinį kruopštų išminuotų vietovių patikrinimą. Aktai ir pranešimai apie darbų pabaigą LKT turėjo būti pateikti iki 1945 m. lapkričio 15 d.¹⁰⁵

SSRS V GK nustatyto termino iki 1946 m. sausio 1 d. baigti Lietuvos teritorijos išminavimą spaudžiama dar nesulaukusi pranešimų iš apskričių lapkričio 9 d. vyriausybinių išminuotų teritorijų priėmimo komisija posėdyje nutarė: nors kai kurie rajonai išminuoti nekokybiškai, Lietuvos teritorijos išminavimą laikyti baigtu¹⁰⁶ (nors žinota, kad yra likę mažiausiai 12 apsemtų neišminuotų minų laukų¹⁰⁷). Šį nutarimą gruodžio 15 d. palaimino ir LSSR LKT, perspėdama, kad „yra pagrindo prielaidai, kad tankioje augmenijoje, pelkėse ir kitose sunkiai praeinamose vietose liko nepastebėtos pavienės minos, sviediniai ir bombos“¹⁰⁸. Šioms problemoms spręsti LSSR OSOAVIACHIM buvo įpareigota išsaugoti savanoriškas išminavimo komandas ir išminuotojus instruktorius.

Lietuvos teritorijai išminuoti buvo parengti 188 instruktoriai ir 2551 OSOAVIACHIM išminuotojas, iš jų 885 nepilnamečiai. Savo reikmėms LSSR teritorijos išminavimą vykdžiusi RA papildomai pasirengė 545 išminuotojus. Atliekant ištisinio išminavimo darbus Lietuvoje nukenksminta 508 850 vnt. prieštankinių ir priešpėstinių minų, 949 114 vnt. kitokių pavojingų sprogusių objektų (artilėrijos sviedinių, granatų, aviacinių bombų ir t. t.)¹⁰⁹. Renkant trofėjus surasti 258 tankai, 242 artilėrijos pabūklai ir minosvaidžiai, 67 kulkosvaidžiai, 413 šautuvų bei automatų ir kitokio karinio turto¹¹⁰.

Tai, kad teritorijos išminavimas buvo vienas iš nedaugelio bendrų okupuotųjų ir okupantų interesų, geriausiai gali iliustruoti nelaimingų atsitikimų statistika. Nuo antrosios Lietuvos okupacijos pradžios iki ištisinio išminavimo darbų pradžios šalyje nuo minų ir kitokių sprogmenų žuvo 873, buvo sužeisti 1347 gyventojai. Dar 63 žuvę ir 104 sužeisti 1945 m. balandžio–spalio mėn.¹¹¹ Atlikdami ištisinio išminavimo darbus žuvo 27, buvo sužeisti 32 LSSR OSOAVIACHIM išminuotojai¹¹².

1946 m. vasarį Vilkaviškio rajone aptiktas pirmas iki tol nerastas minų laukas¹¹³ aki-vaizdžiai rodė, kad baigtu paskelbtas procesas toli gražu toks nebuvo.

¹⁰⁵ Постановление № 643-с от 3 ноября 1945 года г. Вильнюс, 1945-10-03, in: LCVA, f. R-848, ap. 2, b. 26, l. 11–13.

¹⁰⁶ Протокол заседания правительственной комиссии по приему разминированной территории Литовской Республики, 1945-11-09, in: LCVA, f. R-848, ap. 1, b. 75, l. 26.

¹⁰⁷ Выписка из протокола № 46 заседания президиума Центрального совета от 26 декабря 1945 г., 1946-01-26, in: LCVA, f. R-754, ap. 4, b. 514, l. 147–148.

¹⁰⁸ Совет Народных Комиссаров Литовской ССР Постановление № 723-с, 1945-12-5, in: LCVA, f. R-848, ap. 2, b. 26, l. 14.

¹⁰⁹ Доклад о проведенной работе по окончательному разминированию территории Литовской ССР командами Осоавиахима и воинскими частями в 1945 г., 1945-12-18, in: LCVA, f. R-848, ap. 2, b. 87, l. 9–11.

¹¹⁰ Ten pat, l. 29.

¹¹¹ Ten pat, l. 17.

¹¹² Ten pat, l. 30.

¹¹³ Председателю Вилкавишского уездного совета Осоавиахима, 1946-03-11, in: LCVA, f. R-848s, ap. 2, b. 52, l. 12.

Išvados

1. LSSR išminavimo proceso organizavimas skyrėsi nuo organizavimo didžiojoje SSRS dalyje. Dėl menko respublikos industrializacijos lygio, ne kolektyvizuoto kaimo, pokario suirutės ir tik atskiriems SSRS regionams būdingos ginkluotos rezistencijos SSRS galiojusi išminavimo tvarka buvo sunkiai pritaikoma Lietuvoje.
2. Poreikis išminuoti teritoriją leido sparčiai pradėti visuomenės militarizacijos procesą. Per trumpą laiką išvystyta visuomeninės organizacijos OSOAVIACHIM veikla, parengta daug praktinių įgūdžių įgijusių karo inžinerijos specialistų, kurie ateityje galėjo būti pasitelkiami ir kitoms karinėms užduotims vykdyti.
3. LSSR ir LSSR OSOAVIACHIM vadovybė neturėjo pakankamai kompetencijos įvertinti respublikos užterštumo sprogmenimis mastą ir būsimų darbų apimtį. Dėl to situacijos vertinimas buvo pernelyg optimistinis. Noras įtikti centrinei šalies valdžiai nukėlė problemų sprendimą į tolimą ateitį ir užprogramavo naujas.
4. Nors situacija Lietuvoje 1944–1945 m. buvo visapusiškai sudėtinga, LSSR LKT ir OSOAVIACHIM sugebėjo organizuoti ištisinio respublikos išminavimo darbus, kurių metu buvo išminuota didžioji šalyje buvusių minų laukų ir didelė kitokių sprogčių objektų dalis.

Santrumpos

CK – Centro komitetas

CT – Centrinė taryba

DOSAAR – Savanoriška draugija armijai, aviacijai ir laivynui remti

DOSARM – Savanoriška draugija armijai remti

DOSAV – Savanoriška draugija aviacijai remti

DOSFLOT – Savanoriška draugija laivynui remti

LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas

LYA – Lietuvos ypatingasis archyvas

LKP (b) – Lietuvos komunistų partija

LKT – Liaudies komisarų taryba

LSSR – Lietuvos Sovietų Socialistinė Respublika

LTSSR – Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika

OSOAVIACHIM – Draugija gynybai, aviacinei ir cheminei statybai remti

RA – Raudonoji armija

SSRS – Sovietinių Socialistinių Respublikų Sąjunga

VGK – Valstybės gynybos komitetas

Bibliografija

- Arlauskaitė I., 2007 – Inga Arlauskaitė, Raminta Kšanytė-Armstrong, *Okupacinė kariuomenė Lietuvoje*, Vilnius: Versus Aureus, 2007.
- Barszczewski Z., 1998 – Zdzisław Barszczewski, *Przywrócone życie. Rozminowanie ziem Polski*, Warszawa: Bellona, 1998.
- Bernstein S. F., 2017 – Seth F. Bernstein, *Raised under Stalin: Young Communists and the Defense of Socialism*, Ithaca: Cornell University Press, 2017.
- BNS, 2006 – BNS, „Išminuotojai sunaikins ties Pravieniškėmis rastas Antrojo pasaulinio karo laikų minas“ [interaktyvus], in: <<https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/isminuotojai-sunaikins-ties-pravieniskemis-rasta-antrojo-pasaulinio-karo-minu-lauka-10361671>> [žiūrėta 2025-10-17].

- Evans R., 2018 – Roly Evans, „Lessons from the Past: The Rapid Clearance of Denmark’s Minefields in 1945“, in: *The Journal of Conventional Weapons Destruction*, 2018, Vol. 22, Iss. 1, Article 4 [interaktyvus], in: <<https://commons.lib.jmu.edu/cisr-journal/vol22/iss1/4/>> [žiūrėta 2025-10-17].
- Scott H. F., Scott W. F., 1979 – Harriet F. Scott, William F. Scott, *The Armed Forces of the USSR*, Boulder: Westview Press, 1979.
- Fraser E. L., 2019 – Erica L. Fraser, *Military Masculinity and Postwar Recovery in the Soviet Union*, Toronto: University of Toronto Press, 2019.
- Grempler W., 2016 – Wilhelm Grempler, *Das große Buch der Kampfmittelbeseitigung*, Bamberg: Verlag Rockstuhl, 2016.
- Jones E., 1985 – Ellen Jones, *Red Army and Society: A Sociology of the Soviet Military*, London: Routledge, 1985, <<https://doi.org/10.4324/97811003118954>>.
- Lietuva 1940–1990, 2007 – Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija, 2-asis pataisytas ir papildytas leidimas, red. Arvydas Anušauskas, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2007.
- LR KAM, 2007 – LR KAM, „Antrą kartą per nepriklausomos Lietuvos istoriją karo inžinieriai neutralizavo minų lauką“ [interaktyvus], in: <<https://kam.lt/antra-karta-per-nepriklausomos-lietuvas-istorija-karo-inzineriai-neutralizavo-minu-lauka/>> [žiūrėta 2025-10-17].
- Odom W. E., 1998 – William E. Odom, *The Collapse of the Soviet Military*, New Haven: Yale University Press, 1998.
- Odom W. E., 1973 – William E. Odom, *The Soviet Volunteers: Modernization and Bureaucracy in a Public Mass Organization*, Princeton: Princeton University Press, 1973.
- Piličiauskas D., 2024 – Divonis Piličiauskas, „Baltijos skylė“ – sovietų blickkrigas nuo Adučių iki Šiaulių (1944 m. liepos 5–31 d.)“, in: *Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto studentų mokslo darbai 2024*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2025, p. 67–78.
- Tininis V., 2014 – Vytautas Tininis, *Prievartinė mobilizacija į Raudonąją Armiją*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2014.
- Voldman D., 1998 – Danièle Voldman, *Le déminage de la France après 1945*, Paris: Odile Jacob, 1998.
- Žardinskas A., 2024 – Žardinskas A., *Juodoji Žolinė. Sugriauto Vilkaviškio istorija 1944 m.*, Vilkaviškis: Gintvila, 2023.
- Вести ДОСААФ, 2019 – Вести ДОСААФ, „Подростки-разминёры из Осоавиахима“ [interaktyvus], in: <<http://vestidosAAF.ru/2019/02/01/10010/>> [žiūrėta 2025-10-17].
- [Vesti DOSAAF, 2019 – Vesti DOSAAF, „Подростки-разминёры из Осоавиахима“ [interaktyvus], in: <<http://vestidosAAF.ru/2019/02/01/10010/>> [žiūrėta 2025-10-17]].
- Кометчиков И. В., 2021 – Игорь В. Кометчиков, „Гражданское население в разминировании территорий на западе РСФСР: правовая регламентация и административные практики региональной власти (1942–1946 гг.)“, in: *Вестник Костромского государственного университета*, 2021, т. 27, № 4, с. 76–82, <<https://doi.org/10.34216/1998-0817-2021-27-4-76-82>>.
- [Kometchikov I. V., 2021 – Igor’ V. Kometchikov, „Grazhdanskoe naselenie v razminirovanii teritorij na zapade RSFSR: pravovaya reglamentaciya i administrativnye praktiki regional’noj vlasti (1942–1946 gg.)“, in: *Vestnik Kostromskogo gosudarstvennogo universiteta*, 2021, т. 27, № 4, с. 76–82, <<https://doi.org/10.34216/1998-0817-2021-27-4-76-82>>.]
- Иванченко Н. Ю., 2008 – Нелли Ю. Иванченко, „Разминирование территории северо-запада СССР после снятия немецко-фашистской оккупации. 1944–1948 гг.“, in: *Военно-исторический журнал*, 2008, № 8, с. 65–70.
- [Ivanchenko N. Yu., 2008 – Nelli Yu. Ivanchenko, „Razminirovanie territorii severo-zapada SSSR posle snyatiya nemecko-fashistskoj okkupacii. 1944–1948 gg.“, in: *Voенно-istoricheskij zhurnal*, 2008, № 8, с. 65–70.]
- Черепанов А., 2018 – Александр Черепанов, „Разминёры“ [interaktyvus], in: <https://www.stoletie.ru/territoriya_istorii/razminory_245.htm> [žiūrėta 2025-10-17].
- [Cherepanov A., 2018 – Aleksandr Cherepanov, „Razminory“ [interaktyvus], in: <https://www.stoletie.ru/territoriya_istorii/razminory_245.htm> [žiūrėta 2025-10-17]].

1 priedas

OSOAVIACHIM rajoninių išminavimo ir trofėjų surinkimo komandų struktūra

Dviejų būrių sudėties komanda	
Komandos viršininkas	1
Komandos viršininko padėjėjas	1
Būrių vadai	2
Skyrių vadai	6
Išminuotojai (po 7 skyriuje)	42
Sanitarai (po 1 būriui)	2
Pavaduotojas ūkiui	1
IŠ VISO 55	
Trijų būrių sudėties komanda	
Komandos viršininkas	1
Komandos viršininko padėjėjas	1
Būrių vadai	3
Skyrių vadai	9
Išminuotojai (po 7 skyriuje)	63
Sanitarai (po 1 būriui)	3
Pavaduotojas ūkiui	1
IŠ VISO 81	
Trijų būrių sudėties komanda	
Komandos viršininkas	1
Komandos viršininko padėjėjas	1
Būrių vadai	4
Skyrių vadai	12
Išminuotojai (po 7 skyriuje)	84
Sanitarai (po 1 būriui)	4
Pavaduotojas ūkiui	1
IŠ VISO 107 ¹¹⁴	

¹¹⁴ Положение о районной команде ОСОАВИАХИМА по разминированию и сбору трофеев, 1944-04-15, in: LYA, f. 1771, ap. 7, b. 311, l. 62.

2 priedas

OSOAVIACHIM rajoninių išminavimo ir trofėjų surinkimo komandų inventoriaus tabelis

Eil Nr.	Priemonė	Kiekis		
		2 būrių komandoje	3 būrių komandoje	4 būrių komandoje
1	Kompasai	3	4	5
2	Žemėlapiai	3	4	5
3	Darbo sąsiuviniai	3	4	5
4	Matavimo juostos	2	3	4
5	Minų iešikliai	2	3	4
6	1 m ilgio zondai	24	36	48
7	3 m ilgio zondai	24	36	48
8	Katės su 50 m ilgio virve	12	24	36
9	Didieji pionierių kastuvai	18	27	36
10	Mažieji pėstininkų kastuvėliai	12	18	24
11	Laužtuvai	6	9	12
12	Kirtikliai	6	9	12
13	Kirviai	6	9	12
14	Pjūklai	6	9	12
15	Kabliukai MUV tipo sprogdikliams ištraukti	50	75	100
16	Apsauginės movos	50	75	100
17	Saugos kaiščiai vokiškų minų sprogdikliams	50	75	100
18	Vokiškų minų T-35 sprogdiklių raktai	6	9	12
19	Lenktiniai peiliai	12	18	24
20	Apspaustuvai detonuojančioms kapsulėms	6	9	12
21	Plėstuvai detonatorių lizdams	6	9	12
22	200–400 g trotilo trinkelės	50	75	100
23	Padegamieji vamzdeliai	50	75	100
24	Degtukai	20	30	40
25	Kanapinė dagtis	12	18	25
26	Perrišimo paketai	50	75	100
27	Galastuvai	2	3	4
28	Tribriaunės dildės	5	10	15
29	Ženklavimo vėliavėlės	Pagal poreikį		